

Belirsizlik, Tahakkum ve Küreselleşme Bağlamında Teoloğun Gündemi

Mehmet EVKURAN

ABSTRACT

THEOLOGIAN'S CHANGING CONSCIOUSNESS IN THE COHERENS OF AMBIGUITY, DOMINATION AND GLOBALIZATION

Today the globalization is a subject was debating from many views. In this paper, I'm discussing about on globalization as a perspectival and perceived problem. Globalization is ifluencing the theologians with their discours and studies. Kalâm is not only a Kalâm. But it's a cultural, historical, political and moral practise. Thus Kalâm is talkng about on the existence, things, values and meaning of human activities. That's to say Kalâm is re-imagination of soceity. I'm concentaring upon new developments and thinking trends in theologians' agenda.

Keywords: *Domination, Theological Agenda, Globalization, Culture, Soceity, Alienation.*

"İster Batı'da olsun ister Batı dışında, entelektüele yönelik asıl tehdit ne akademi den ne varoşlardan ne de basın ve yayınevlerinin insanın kanını donduracak ölçüde ticarileşmiş olmasından gelir. Ben asıl tehdidi profesyonelizm dediğim bir tutumda görüyorum. Profesyonelizmle kastettiğim şey, bir entelektüel olarak yaptığımız işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ila akşam saat beş diye düşünmenizdir. Denizi bulandırmamanız, kabul edilmiş paradigmalarm ya da sınırlarm dışına çıkmamanız, pazarlanabilir ve öncelikle de *prezantabl* olmak uğruna kendinizi 'aman bir tatsızlık çıkmasın da' diye düşünen apolitik ve 'nesnel' biri haline getirmenizdir."

Edward Said

1. Sorun

Toplumla ve toplumsal süreçlerle ilgili olarak üretilen kavramlar her zaman açıklayıcı olmayabilmektedirler. Hatta kavramlar, çoğunlukla manipülatif bir işlev görmektedirler. Bir kavramın kullanılması, ona uygun bir fenomenolojik içeriğin orada bulunduğu anlamına gelmeyebilmektedir. Bundan da fazla olarak, kullanılan kavram yaşanan sosyal ve politik gerçekliği örtü-

* *Dr.*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi. mehmetevkuran@hotmail.com.

yor, maskeliyor ya da çarpıtılarak temsil ediyor olabilir. Yine kavram, olguyu, gerçekte olduğundan daha fazla, daha etkin, daha güçlü bir fiksiyon/kurgu şeklinde anlatıyor olabilir. Biz insanlara, söylenen sözlerden çok, onların arkasında yattığını sandığımız, varsaydığımız, temenni ettiğimiz şeyler heyecan vermektedir. Kişisel ya da toplumsal bir yönelimi ve ona eşlik eden söylemleri anlamada, anılan bu tahayyül ögesini belirlemek, bir temel oluşturmak açısından zorunludur.

Bu bakımdan kavramın kendisi, onun işaret ettiği ya da etmek istediği zihinsel içerik ve yaşanan toplumsal/nesnel olgu arasındaki ilişkisellik birincil problemidir. Dolayısıyla küreselleşmeyi öncelikle olgusal değil de, algısal bir sorun olarak temellendirecek, kavram ile onun zihinsel dünyadaki değeri üzerinde duracağız. Bu bağlamda çalışmamızda, küreselleşme konusu, bir söylem sorunu niteliğiyle öne çıkmaktadır.

2. Evrensellik Tutkusu, Tahakküm Sosyolojisi ve Küreselleşmeci Söylem

Hemen tüm toplumsal ve kültürel sorunlarda olduğu gibi, küreselleşmeye ilişkin algımız da simgesel-ideolojik bir yapı tarafından dolayınlanır. Ancak burada daha özel bir durum olduğunu düşünüyoruz. Bu, küreselleşme kavramının doğasından gelen, tehditten baştan çıkarmaya, özgürlükten güç imgelerine kadar uzanan kaygan içeriğinden kaynaklanan bir durumdur. Kolaylıkla dondurulabilecek, nesneleştirilecek, sınırlandırılacak bir konu olmaması, küreselleşme konusunu özel kılan niteliklerindedir. Küreselleşme kavramının kullanımında, anlamayı bir tür fanteziye dönüştüren semantik bir boşluk bulunmaktadır. Öyle ki, onu savunanların da, ona karşı olanların da, gerçekte hangi gerekçeden dolayı öyle davrandıklarını netleştirmek mümkün olmamaktadır. Bu, daha çok küreselleşmeyi benimseyen ve hatta ona bir tür sanki kurtarıcılık misyonu yükleyen Batı dışı toplumlardaki çeşitli grupların söylemlerinde izlenmektedir. Anılan ülkelerdeki elit, küreselleşmeyi, sermayenin dolaşımı ve girişimciliğin gelişmesi için bir güvence olarak okurken, alt kültür grupları da onu, kendi politik ve kültürel özgürlük taleplerinin gerçekleşeceği bir zemin olarak algılamaktadırlar. Batı dışı toplumlar açısından konuşacak olursak, Modernite sorununun, küreselleşme sorununa doğru genişlediğini, Modernitenin bazı temalarının ve krizlerinin daha da şiddetli bir formda küreselleşmeye eklendiğini belirtmeliyiz. Dolayısıyla, küreselleşmeyi sorgulayan Batı dışı toplum aydını nezdinde küreselleşme sorunu bir dil, söylem ve zihniyet sorunu olma niteliğini sürdürmektedir.

Küreselleşme kavramının çok iyi bilindiği sanılan ancak oldukça belirsiz ve hatta çelişik anlamsal içeriğine rağmen sorunu, küreselleşmeyi isteyenler ve ona karşı olanlar şeklinde formüle etmek son derece provokatif olacaktır. Bu provokasyonun da küreselleşmeci aktör olarak iş görenlere hizmet edeceği açıktır. Gerçi hakkında konuşan ve değerlendirme yapanları, taraf olmaya zorlaması, kavramın içeriğinde yer almaktadır. Küreselleşme kavramının kökeni, onu ilk kez kullananın kim olduğu ve hangi gerekçeyle onu kullandı-

ğı meselesi, artık büyük oranda önemini yitirmiş bulunmaktadır. Bugün için küreselleşme kavramı açıklayıcı değil, daha problemlerli bir şekilde nitelendirici ve yüklü bir kavram olarak karşımızda durmaktadır.

Küreselleşme, örtük biçimde küreselleştiren bir özneye ya da örgütlü bir güce göndermede bulunmaktadır. Bir proje olarak da dünyayı, temelde amaçlanan bir biçimde yeniden yapılandırma girişimidir. Küresel öznenin, bireysel bir varlık olarak kendini akla dayalı biçimde evrenselleştirdiği ileri sürülmektedir. Buna bağlı olarak da küresel öznenin tarihsel anlamda kendini, felsefenin ortaya çıkışıyla beraber gösterdiği ve onun kuruluşuna giden en önemli adımın, Sokrates tarafından atıldığı söylenmektedir. Sokrates, evrensel ve zaman üstü geçerlikte bir bilgi, doğruluk, erdem, iyilik ve güzellik anlayışını savunmuştu. Bu bakış, tüm insanları ve yaşamı da, evrensel bir aklın ilkelerine göre kurmayı mümkün ve hatta zorunlu kılmaktadır. Gerçekten, Ortaçağ sonrası gelişen ve büyük oranda Grek felsefi geleneğine dayalı olarak şekillenen Modern Batı düşüncesi, özünde evrenselci bir kurguya sahip olmuştur. Ve Batılı söylem, her düzeyde evrensel bir temel üzerinde kendini kurmak istemiştir. Onun bu niteliği, Bilim anlayışından siyaset felsefesine kadar pek çok alanda belirleyici olmuştur. Modernleşme teorilerinde ve tanımlamalarda anılan bu hegemonik öge her zaman etkin olmuştur. Buna bağlı olarak geliştirilen yaklaşımlar, az gelişmişlik sorununu tamamen Batı dışı toplumların kendi iç dinamikleriyle açıklayan bir genel kategori üzerinde kurgulanmışlardır. Batı'nın kolonileştirme¹ ve tahakküm stratejilerini konu dışında bırakması, bu yaklaşımlara egemen olan otoriter aklın en belirgin özelliği olagelmıştır. Nedense, Batı Avrupa ve Amerika, az gelişmişlik sürecini oluşturan küresel aktörler olarak görülmezler. Bu söylemin, Batı dışı ülke aydınlarının dile getirilmesi, bir başka açıdan evrenselci tahakküm stratejilerinin karşılığını bulması olarak da değerlendirilebilir. Zaten formu değişse de özünde evrenselci ve total bir düşünce alışkanlığını sürdüren Batı'nın, küreselleşmeci ya da küreselleştirmeci bir nüveyi kendi içinde potansiyel olarak barındırdığı düşünülebilir.

Burada yine Batı'nın kendi dışındaki toplumlara bakışında hiç de orijinal olmayan, aksine geleneksel olan öge, küreselleşme söyleminin, daha en başta kavramsallaştırma düzeyinde, Batı dışı toplumları yeni bir bağlamda, yeni bir adla ve daha güçlü bir şekilde *'nesneleştirilmesi'*dir. Nitekim pek çok düşünürün ortaklaşa dile getirdikleri gibi, küreselleşmeden sanki bir nesnel olgudan söz eder gibi konuşan, gerçekte onun sahip olduğu tarihsel, kültürel, ideolojik ve düşünsel niteliğini göz ardı eden bir dil oluşmuş bulunmaktadır.² Bu dilin gizli ve açık içerdiği mesaja göre, küreselleşme her şeyi küre-

1 Batı'nın uyguladığı tahakküm stratejilerini, Müslüman dünyada ilk kez sorunsallaştıran ve kuramsal bir sistematik içinde tartışanlardan biri, Cezayirli düşünür Malik bin Nebi olmuştur. Onu çalışmaları ve özellikle sömürgeleştirilenin boyutlarını incelediği metni, güncel değerini halen korumakta. Nebi, Batı sömürgeciliğini, bir fikir, bir dil ve stratejiler savaşı ekseninde analiz etmektedir. Malik Bin Nebi, *Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı*, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yay., İstanbul 1984.

2 Küreselleşmeyi bir retorik olarak değerlendiren ve çözümleyen bir örnek çalışma için bkz. Osman Konuk, 'Bir Retorik olarak Globalleşmeyi Tersinden Okumak: Buzdolabına Hapsedi-

selleşmeye zorlamakta, bu sürece direnenleri, onun dışında kalanları ya da kalmak isteyenleri marjinalleştirmektedir. Öyle ki, yerel unsurlar ayakta kalabilmek için, kendilerini kültürel bir formda yeniden ve küresel standartlara uygun biçimde tanımlamak zorunda kalmışlardır. Küreselleşmeyi, önlenemez ve geri döndürülemez bir süreç şeklinde resmeden söylemde göze çarpan temel vurgu, onun insanı aşan bir tarihsel ya da teolojik bir determinizm değil elbet. Ancak burada aşkın olmasa bile insanî varoluş bakımından daha ciddi ve somut bir durum vardır: Kendisine karşı çıkanları tasfiye edecek olan, anonim bir gücün tehdidi hissedilmektedir.³ Yeni bir evrenselcilik temasını, elinin altında bulundurduğu kültürel ve popüler kitle iletişim araçlarıyla, güçlü bir şekilde vurgulayan ve kendini bir tür kaçınılmazlık olarak sunan bir *iddia* ile karşıyayız. (Acaba iç içeyiz mi demeliydik?) Bu iddia, cazibesini ve gücünü, hakikatın tamamına el koymuş olduğu yanılsamasından almaktadır. Oysa burada, kendini evrensel kılmaya çalışan bir tikellik vardır.⁴ Gelişen üst anlatıların ve sunulan mesajların söylediği şeyi sorgulamak zorunludur. Yaşadığımız süreç acaba Batı'nın nihai zaferi midir? Tarihin Batı tarafından kapatılması mıdır? Küreselleşme, Batı'nın zaferinden ve tarihi kapatmasından mı ibarettir? Bu, güçlü bir politik, kültürel ve ekonomik merkezîlik oluşturmuş olan Batı'nın, dışarıda hiç kimse kalmayacak şekilde, dünyayı kavradığı bir final sahnesi midir?

Her evrenselcilik iddiasını bir küreselleşme girişimi şeklinde nitelemek doğru mudur? Şu bir gerçek ki, küreselleşmeyi bir tür yeni evrenselcilikle özdeşleştirmek ve onu salt politik ve ideolojik sorunların yeni bir formu olarak görmeye devam etmek, indirgemeciliğe yenik düşmek anlamına gelecektir. Tarihte büyük dünya dinleri tarafından, dünya halklarının '*doğru olan ilâhî yola*' ve '*mutlak kurtuluşa*' ulaştırma adına girişilen tek tipleştirme girişimlerini, küreselleşmenin tarihsel formları olarak örnekleyen yaklaşımlar vardır.⁵ Bu tezin doğruluk payı bir tarafa, el altından vermek istediği mesaj ve yaratmak istediği izlenim önemlidir. Denilmektedir ki; '*alarm vermeye gerek yoktur. Çünkü bu, tarihte ilk kez olmuyor. Zaten yaşadığınız, daha önce deneyimmediğiniz ve parçası olduğunuz bir gerçeklikle karşı karşıyasınız.*' Küreselleşmecî söylemlere serpiştirilmiş bu yaygın vurgular, onu nor-

len Çocuk', VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Küreselleşme ve Geleneksel Kültür Seksiyon Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, ss.203-213.

3 Mehmet S. Aydın, 'Küreselleşmeye Genel Bir Bakış', *Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme* içinde, Ufuk Yay., İstanbul 2002, s.16.

4 Konuya, siyasal ve ideolojik hegemonya ilişkileri açısından bakan Zizek, evrensel ile onun vekili işlevini gören tikel içerik arasındaki bağın olumsal bir tarzda kurulmasının ortada, ideolojik hegemonya için verilen siyasal bir mücadelenin bulunduğu gerçeğine işaret ettiğini düşünmektedir. Slavoj Zizek, *Kırılğan Temas*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., Ankara 2002, s.260.

5 Küreselleşme sorununu, evrensel bir gerçeklik arayışı açısından tartışan bazı bilim insanları, bunun eski bir tutkuya dayandığını hatırlatmaktadır. Örneğin Timur, tek Tanrılı dinlerin ve bunların yarattığı '*tek düzenli(monist) bir dünyaya yönelik dinsel dürtünün, evrensel bir gerçeklik tutkusu yarattığını ve bunun da Aydınlanma düşüncesinin oluşmasında katkıda bulunduğunu*' söylemektedir. Taner Timur, *Küreselleşme*, İmge Yayınları, Ankara, s.68.

malize etmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda normalize edilen yalnızca bir üst kimliğin uluslar arası boyutlara ulaştırılması değildir. Aynı zamanda savaş ve dil gibi eski globalleştirici öğelerin kullanımı da haklılaştırılmaktadır. Bu nedenle, Hristiyanlık ve İslamiyetin globalleştirici faaliyetlerinin daha derin ve yoğun bir kültürlenme sürecine denk düştüğü tezinden hareketle ve bir benzetme kurarak, '*globalleşmenin kurucu unsurunun, evrensel boyutlara ulaşması hedeflenen bir üst kimlik*'⁶ olduğu sonucuna ulaşmak, küreselleşmeyi olduğundan daha hafif bir nesne gibi göstermektir.

3. Teoloğun Entelektüel Bunalımı

Postmodernizm, İslam, Oryantalizm ve Küreselleşme sorunlarını inceleyen kimi metinlerde, '*mekanın geri çekilmesi*' şeklinde nitelenen kapsamlı bir değişimden söz edilmektedir.⁷ Mekanın geri çekilmesi olgusu, sonuçları algısal düzeyde görülen ve kültürel mekanlara bağlı olarak üretilen değer yargıların görecelileşmesiyle ivme kazanan bir sorundur. Nesnelere, dünya ve tüm bir evren, birey merkezli bir okumayla algılanmaktadır. Ancak bu birey Aydınlanmanın tanımlandığı bireyden farklı olarak, özenle imal edilmiş, belirlenmiş, manipüle edilmiş bir birey modelidir. Burada yeni ve radikal olan şey, öznenin öne çıktığı vurgusunun ardında, özneyi kuran gizli kültürel ve ideolojik özne-gücün kendini maskeleyesidir. İdeolojiler ve mega-söylemler sonrası bir döneme geçildiği tezinin öne sürülmesi de, bu egemen söylemin bir stratejisidir. Diğer taraftan zamana ve mekana bağlı olarak temellendirilmiş olan söylemlerin, felsefelerin, Ontolojilerin ve Etik yapıların Epistemolojik bir kriz içine girdikleri temel bir süreç yaşanmaktadır. Bu krizi doğuran şey, anılan yapıların yalnızca belirli bir zaman ve mekan koordinasyonuna göre tanımlanmış olmaları değil, daha fazlası onlara göre belirlenmiş ve temellendirilmiş olmaları gerçeğidir. Belirli bir tarihsel ve kültürel duruma göre anlambilimsel olarak kodlanmış olan teolojik/dinsel söylemlerin, onları ayakta tutan geleneksel kurumların, güçlerin ve ilişkilerin dağılmasıyla birlikte kendilerini kültürel bir hava boşluğunda bulacakları açıktır. Ve bu yapıları ideolojik ve pratik yaşambicimsel anlamda üstlenen bireylerin, grupların ve cemaatlerin zaman zaman benliklerini yeni terimlerle temellendirme adına anakronizme düşmeleri de bundandır. Geriye, inanç ve felsefi ilkeler kadar bireylere ve gruplara görece bir güvenlik sunan ortodoksi sorunu kalmaktadır.

Ortodoksilerin, bireyleri epistemik anlamda kapattıkları doğrudur. Ancak daha genel ve yaygın bir gerçek olarak, ortodoksi oluşturmamış, bir merkezilik kurmamış hiçbir büyük din yoktur. Ortodoksiler, hakikati tanımlayıp belirli bir formül içine hapsedmişler ise de, bunun tarihsel, pratik ve pragmatik açılardan bir güven ihtiyacını karşılama amacına hizmet ettiği bir gerçektir. Dolayısıyla bir ortodoksi kabuğu ve sığınağı oluşturamamış olan

6 Mehmet Ali Kılıçbay, 'Kültür Çoğunluğu Sona Erişirken', Doğu Batı Dergisi, Sayı: 18, 2002, s.84.

7 Ahmet Çiğdem, 'Globalizasyonun Nomos'u', *Postmodernizm ve İslam-Küreselleşme ve Oryantalizm* içinde, Derleyenler: Abdullah Topçuoğlu & Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara 1996, s.141.

yapıların, kültürel nesnellik paradigmalarının zayıf oluşu nedeniyle, güncel meydan okumaların yol açtığı epistemik kriz dalgalarını daha derinden ve kapsamlı biçimde yaşamaları kaçınılmaz olmaktadır.

Sözcüklerin ifade ettikleri anlamların yanında bir de sağladıkları duygular bulunmaktadır. Örneğin topluluk ya da cemaat sözcüklerini düşünelim: Bir topluluğa ve cemaate ait olmayı, sadece bir 'üye' kimliği olarak görmek yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda bu sözcükler insanlara, bir sıcaklık, bir 'var olma', bir 'evde/yuvada bulunma' ve daha da önemlisi bir 'güvenlik duygusu' vermektedir. Güvensizliklerle ve tehditlerle dolu dış dünyada yaşadığımız korku, kaygı ve huzursuzluk duyguları, sınırları belirli bir topluluğa girdiğimizde ortadan kalkarlar. Kültürel sınırlar da insanlara bir ölçüde, güvenlik ve evinde olma duygusu sunmaktadırlar. Çevresi çitlerle ya da duvarla çevrili olan bir arazide kendimizi emin ve rahat hissedebiliriz. Duvar ya da çit, bizim sınırimızdır. Ancak aynı zamanda o, başkalarının da sınırını ifade eder. Bir keskin kırılma olması bakımından 11 Eylül Batı için güvenlik duvarının parçalanışını anlatmaktadır/anlatmıştır. ABD, 11 Eylül'ün simgesel anlamından kalkarak, tüm bir 'uygar dünya' için güvenliğinin tehdit altında olduğu tezini üretmiş ve uyguladığı politikalarla, küresel ve bölgesel güvenlik duvarlarını geçersizleştirmeye yönelmiştir. 11 Eylül ona ebedî bir gerekçe sunmuş olmaktadır. Bundan böyle, ABD'nin askerî operasyonlarının adı işgal değil, güvenlik operasyonu olarak anılacaktır. Dolayısıyla, ABD'nin küreselleşmenin ardındaki temel özne olduğu göz önünde bulundurulduğunda, onun, barışçı ve yatıştırıcı bir süreç olarak düşünmek yanıltıcı olacaktır.

Meydan okumanın ulaşmadığı/ulaşamadığı hiç bir bağlam ve hiç bir mekan kalmamıştır. Bu gelişmeden hiç şüphesiz teolog da muaf değildir. İster yenilikçi görüşlerin ve güncel felsefî dilin sunduğu opsiyonlara tutunsun, isterse tarihte Ortodoksi tarafından dışarda tutulan kimi Heterodoks çözümleri ihyâ etmeye çalışsın, teolog nihayetinde bu meydan okumanın acımasız saldırısıyla karşılaşmak durumunda kalacaktır. Çünkü bu sorun, bir strateji sorunu değil, aksine sadece bir zamanlama sorunudur.

Esasen Müslüman dünyada, modernleşme süreçlerine paralel olarak yaşanan bir kültürel-ideolojik iletişim sorunu öteden beri vardı. Bu sorun, kültürel, Etik ve teolojik sorunları nasıl bir üslup ve nasıl bir söylemsel yapı içinde tartışmamız gerektiği üzerine kurulmuştu. Belirli çevrelerde, 'kendi sorunlarımızı' geleneksel ya da modern kavramların hangisiyle müzakere etmemiz gerektiği üzerine bir tartışma ve kararsızlık devam ede dursun, dün tercihimize konu olan şeyler, bugün karşımıza bir zorunluluk olarak çıkmış bulunmaktadır. Bazılarımız bir süredir, küreselleşmenin kültürel ve teolojik tekliflerini ve meydan okumalarını görmüş ve buna denk düşecek bir dil ve perspektif geliştirmenin gereğini anlamıştır. İşte burada kendiliğinden ortaya çıkan bir iletişim sorunu devreye girmektedir. Sorunlarını küresel bir ideolojik düzlemde düşünen ve gittikçe 'yurtsuzlaşan' kesimle, geride kalan 'yerelleşmiş' kesim arasında gittikçe derinleşen ve imkansızlaşan bir iletişim kopukluğu doğmuştur.

4. Bir Kültürel Pratik Olarak Kelam Edimi

Bir teolojik evrende ve bir teolojik söylem içinde konuşmak, tarihte olduğu gibi bugün de kesinlikle yalnızca bir teoloji yapmak değildir. Küreselleşme sözcüğünün içerdiği anti-Etik potansiyel ve dinsel gelenekleri tehdit altına sokan dokusundan dolayı, büyük dünya dinlerinin, özellikle İbrahimi dinlerin bir araya gelme ve ortak bir refleks geliştirme girişimleri göze çarpmaktadır. Küreselleşmenin kültürel heterojenliği beslediği ve dinsel geleneklere olumlu bir fırsat alanı yarattığı değerlendirilmelerinin pek geçerli olmadıklarını, hiç olmazsa ihtiyatla karşılanması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira burada sunulduğu sanılan şey, kültürel güçlerin senaryolarına işlerlik kazandıracak düzeyde bir 'yaşama hakkı'ndan öte bir şey değildir.

Günümüzde ulaşım ve iletişim teknolojisinin ulaştığı gelişmişlik sayesinde ortaya çıkan temel bir belirleyici etken vardır. Bu belirleyici etken, nesnelere ve insanların bir yerden başka bir yere en kısa ve güvenli bir süre içinde ulaşmasını sağlamakla kalmayan, aksine bu teknolojileri kullanmayan bireylerin bile gündelik yaşamlarını etkileyen 'hız' olgusudur. Hız, günümüzde artık gerçekliği olmayan bir kavram değil, aksine hepimizin şu ya da bu şekilde hissettiği bir olgudur.⁸ Geçmişin yavaş, dingin, görece istikrarlı ve değişimin yine toplumsal başat kurumlarca kontrol edilebildiği toplumlarında, bir yavaşlık ve ona eşlik eden bir değişimin ve bu çerçeveye meşruiyet kazandıran zihniyet kalıplarının egemenliği söz konusuydu. İşte bu yavaşlık sayesinde bir toplum geçmişini, bugününü ve geleceğini aynı söylem içinde nihai olarak kavrayabiliyordu. Denebilir ki, tüm zamanlara ilişkin hakikat söylemi, bir yavaşlık ideolojisinde tüketilmiş bulunuyordu. Anlamın sabitlenmesi ve formüle edilmesi, yavaşlığın, dinginliğin ve istikrarın katkıda buldukları bir güven paradigmasının birincil işleviydi. Söylem ile hakikat arasında kurulan sahicilik ilişkisi, söylemin toplumsal olanı bir noktada durdurup onu kavramasıyla olasıdır. Söylem, toplumu bir anda ve mekanda durdurur, ona bir 'anlam' aktarır. Ve bu dolayında kendisi de bir sahicilik elde eder.

Ancak günümüz toplumlarında, anlamın peşinde koşmak, insanın doğası, varoluşun anlamı, eylemlerimizin Etik değerleri ve genel anlamda varlığın Ontolojisi hakkında söz söylemek, yani Kelam yapmanın ne derecede sahici bir iş olduğu tartışılmaktadır. Yapılan tartışma, hakikatin şu ya da bu formda ifade edilmesiyle ilgili olmayıp, daha radikal bir düzeyde, artık bir anlam peşinde koşmanın sahiciliği üzerinde odaklanmaktadır. Zira Kelam yapmak, teoloğun kullandığı araçlar bakımından kültürel bir eylemdir. Kelam yapmak doğası gereği, Kelamî argümanların gizlice ya da açıktan göndermede buldukları, belirli bir toplumsallaşma modeline göre şekillenen

8 Hızın zaman, mekan ve kişisel güç algılanması üzerindeki etkisi, daha çok iletişim ve ulaşım teknolojisinin gündelik hayatta bireylere kazandırdığı imkanlar dolayımında gerçekleşmektedir. Birey, ilişkiler kadar yalnızlığın da taşıma sektörünün bir ürünü haline geldiği bu tuhaf ve yabancılaşmış dünyada kendini güvende hissetmek istiyorsa, bir dizi yeni inanış ve beklentiyi benimsemek zorunda kalmaktadır. Özgürlük, demokrasi ve tüketicilik gibi temel kavramlar artık bu bağlamda çarpık olarak algılanmaktadır. Bkz. Ivan Illich, *Enerji ve Eşitlik*, çev. Ufuk Uyan, İz Yay., İstanbul 1992, ss.34-36.

bir akıl yapısı içinde konuşmak anlamına gelmektedir. Geleneksel Kelamî söyleme bağlı kalarak teoloji yapmak da buna bağlı olarak, geçmişin kollektivist, cemaatçi toplumsallaşma biçimini çaresizce savunmakla eşdeğer sayılmaktadır. Cemaat evrenine ait olan güç, istikrar ve güven gibi kavramlar bugün oldukça farklı bir içerikte algılanmaktadır. Örneğin istikrar kavramı, değişim ve ilerleme kavramlarının kazandığı güçlü imaj karşısında sönükleşmeye ve belirsizleşmeye başlamıştır. Bu noktada teoloğun ruh sağlığını bozan ya da tehlikeye sokan bir durum söz konusudur. Hız insanla, toplumla ve varlıkla ilgili olarak yapılacak olan, anlam sabitlemelerini olanaksız kılan bir epistemik hava yaratmaktadır. Mekan ve zaman idrakini aşındıran bir süreç işlemektedir. İlişkilerde ve iletişimde yaşanan olağanüstü hızın, nihilizmi besleyen ve hatta yepyeni bir formülasyon içinde onu yeniden inşa eden bir süreçler bütünü olduğunu hissediyoruz. Kitleler, her türlü anlam ve anlamlandırma çabası karşısında bağışıklık kazanmış bulunmaktadır.⁹ Kendini haber veren ve dayatan bu yeni nihilizm formununun, 19. Ve 20. Yüzyılın felsefi, ideolojik ve estetik nihilizmleriyle herhangi bir benzerliği yoktur.

Mesafe kavramının giderek önemini yitirmesi ve medyanın en ücra köşelere kadar hızla ulaşması, kapalı grupların da etkilenmelerine ve bir dönüşümle karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak ta, kapalı devre kurarak geliştirilen yaşama biçimlerinin, kültürel anlayışların ve dinsel/teolojik söylemlerin de kapsamlı bir meydan okumayla baş etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Çalışmamızın konusu, örgütlü dinsel yapıları-malar değildir. Bu nedenle şu kadarını söylemeliyiz ki, bu oluşumlar, küreselleşmecî söylemin savunduğu sanılan, alt kültür ve inanç gruplarının canlandırılması ilkesinden mutluluk duymaktadırlar. Daha önce sahip olmadıklarını düşündükleri özgürlükleri elde edeceklerine dair beklentileri, burada önemli rol oynamaktadır.

Buna karşın örgütlü dinsel grupların dışında yer alan ilâhiyatçı akademisyenler açısından durum elbette farklıdır. Onlar, küreselleşme ve onun dolayımında gündeme gelen sorunları daha baştan, bir grup ve cemaat refleksiyle değil, asıl büyük cemaat olan toplum eksenli bir duyarlılıkla ele almak durumundadır. Yine bu nedenle teolog, sorunun düşünsel, tarihsel, felsefi ve kültürel boyutlarını görme konusunda daha avantajlı sayılır.

5. Kelamcının ve Kelamın Bir Kültürel Stratejisi Var mı? Ya Da Olmalı mı?

Yaşayan bir özne olarak Kelamcı ile bir düşünsel-inançsal sistem olan Kelam arasındaki ilişki, gerçekte pek konuşulmamış bir meseledir. Bu konu hak-

9 Nihilizm üzerine yazdığı bir metinde Baudrillard 'muazzam anlam kıyımı' olarak nitelediği radikal sürecin gerçekte ilk olarak post-modernizm tarafından gerçekleştirildiğini düşünmektedir. Ona göre, süreci anlatan gerçek formül şu şekildedir: 'Anlamla saldırıyı anlamla öldürürler.' Artık ne diyalektiğin ve ne de eleştirinin bir anlamı kalmıştır. Bir anlam terapisi ya da anlamla desteklenen bir terapi de yoktur. Çünkü terapi bundan böyle genel bir duyarlılık sürecinin bir parçasına dönüşmüş bulunmaktadır. Jean Baudrillard, *Simülarklar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adamı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, s. 227-228.

kındaki tezlerimizi ve gözlemlerimizi başka bir çalışmamıza bırakıyoruz. İlahiyat çevrelerinde, her ne kadar İslam düşüncesinin ve İslam Bilimlerinin sorunlarına tikel düzeylerde ve geleneksel paradigma çerçevesinde eğilmenin ihmal edildiğine dair dile getirilen bir rahatsızlık göze çarpsa da, İslam'ı genel, kültürel ve zihinsel ölçekte yeniden düşünmeye ve temellendirmeye çalışan girişimler artış göstermektedir. Bu gelişme, yapılan çalışmalara ve tezlere de doğal olarak yansımaktadır. Bir yandan disiplinlinler arası çalışmaların gerekliliği artık bir zorunluluk sayılırken, diğer yandan geleneksel konuları ele alan çalışmalar bile, sadece deskriptif yapmakla yetinmemekte, tikel olaydan hareketle bir zihniyet çözümlemesini denemektedirler. Basit anlamda bir ihmal, ehliyetsizlik, yetersizlik ya da zordan kaçmak olarak nitelenemeyecek olan bu durumun, ilâhiyat eğitiminden kaynaklanan bir nedeni bulunabilir. Ancak daha temel bir gerçek vardır burada: İslam düşüncesi, entelektüel anlamda, büyük sorunlarla karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Ve ondan, sahip olduğu tüm Etik, Metafizik, Felsefi yeteneklerini ortaya koymasına beklenmektedir. Müslüman dünya artık bundan böyle, bölgesel sorunlardan çok, küresel düzeyde algılanan sorunlarla baş etmek durumundadır. Tüm bunlar, Müslüman teologun kendini, kültürel ve teolojik referanslarını farklı bir boyutta ve yeniden düşünmeye başlaması gerektiğinin göstergeleri sayılmalıdır.

Bu yeni bağlamda Müslüman teologların, Allah'ın varlığı, Allah-insan ilişkisi, insanın kaderi, kötülük sorunu, peygamberlik, din-siyaset ilişkisi gibi Kalam konularının yeniden okunmaları gerekmektedir. Bu konuların geleneksel teolojik sistemde yeterince incelenip-çözümlendiğini düşünmek pek de doğru olmamaktadır. Çünkü bu sorunların gündeme getirildikleri yeni bağlamları, tarihteki bağlamlarından oldukça farklıdır. Dolayısıyla onlara çözüm getirecek olan ya da tarihteki çözümlerin zenginliklerini günümüze taşıyacak olan dilin de, küresel meydan okumanın söylemini karşılayacak biçimde yeniden kurgulanması gerekmektedir. İletişimin yaygınlaşması, kültürel alış-verişin daha sivil düzeylerde artarak sürmesi, uluslar arası kuruluşların yürüttükleri çalışmalar, Müslüman dünyada entelektüel ve teolojik bir hareketliliğe yol açmıştır. Özellikle post-modern söylemlerin ve Aydınlanma karşıtı tezlerin Müslüman entelektüeller tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanması anlaşılır bir gelişmedir. Post-modern temalar, Batının sadece politik yayılmacılığına karşı değil, kültürel ve düşünsel hegemonyasına karşı itiraz etmek için de kullanışlı bulundu ve bir uygulama alanı kazandı. Ancak bu arada, teolojik tartışmalarda da anılan temaların kullanılmaya başlanması, belirli bir rahatsızlığın da uyanmasına yol açmış görünüyor. Hakikatin çoğulcu deneyimlerini onaylayan ve bir merkezin bulunmadığını ilan eden post-modern teori, bir yandan yerel hakikat formlarına iade-i itibar sunar gibi yaparken, diğer yandan da sanki ideolojilerden, mega-anlatılardan ve ortodoksilerden arınmış bir döneme geçildiği görüntüsü vermektedir. Buna göre, tüm ortodoksilerin büyümesi bozulmuş, yerlerinden edilmiş, birer hakikat oyununa indirgenmiş ve herkes de kutsalın hizmetindeki savaş baltasını görmüş oluyordu. Oysa dünya bir anda bir güç mücadelelerinden vazgeçmiş

değildir. Nitekim, dünyanın kuzeyi gittikçe zenginleşirken, geriye kalanı daha da yoksullaşmaktadır. Zengin ülkeler kendi güvenlikleri konusunda artan bir duyarlılık sergilerken, belirli bölgeler de sistemli bir şekilde istikrarsızlığa itilmektedir. Zengin enerji yataklarının bulunduğu bölgeler, iç çatışmalar ya da bölgesel savaşlar aracılığıyla terörize edilmektedir. Üstelik bu çarpık ve gayri ahlaki görüntü, güçlü Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin stratejilerinde açıkça öngörülmekte ve dile getirilmektedir.

Bu küresel görüntü ve yaşanan gelişmeler; ideolojiler ve inançlarla yaşamaya alışmış toplumlar üzerindeki post-modern tezlerin, politik ve ideolojik işlevlerini bir kez daha düşünmeyi zorlamaktadır. Acaba ortada gerçek var oluş durumunu maskeleyen bir düşünsel süreç mi söz konusuydu? Kendi mega-anlatılarından şüphe duymaya başlamak, güçsüzlüğün bir tecrübesi değil miydi? Özgürleşmeyi öven ve öngören, dogmatizmi çözümleyen ve sorunsallaştıran bu söylemsel görüntünün ardında, şimdiye kadar karşılaşmadığımız yeni bir otoriter yapı pusuya yatmış olmasın?

Bu soruları bir çekinceye dönüştüren şiddetli ve haksız bölgesel gelişmeler yaşanmaktadır. Zira dünyadaki sistem, öylesine kontrolden çıkmışlık havasıyla ilerlemektedir ki bizim, kendimizi ve ötekini şu ya da bu şekilde tanımlamamıza aldırmaksızın akıp-gitmektedir. Şu halde sorun, pek de öyle yerel kimlikleri ve bölgesel duyarlılıkları aşır-aşmamakla ilgili değildir. İnançsızlık yaratma ve görelileştirme faaliyetleri, neredeyse hep tahakküm altına alınmış kültürlerin ortodoksilerine yönelmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme kendini, sınırları aşma, özgürleşme ve böylece güç elde etme olarak kurmaktadır. Öyle ki, egemen söylemin ana vurgularından birini, yerellikten kurtulmanın zorunluluğu oluşturmaktadır. Bu, popüler kültürün tüm düzeylerinde hissedilmektedir. Gerçekten de, kuvvetli olan söylemin, bastırılmış söyleme karşı inançsızlık yaratma yetisi, onun gücünün fonksiyonlarındanır.¹⁰

Bu konunun teoloji dünyasındaki izdüşümlerini, genel anlamda tarihsellik tartışmaları ekseninde aramak gerekebilir. Önceleri tikel Fıkıh konuları etrafında başlayan bu tartışmalar, gelişerek ve zemin değiştirerek İslam'ın özünün ne olduğu sorusuna ulaşmıştır. İlâhiyat alanında yapılan çalışmalar, özellikle din ile kültür, iman ile tarih arasındaki farkı ortaya koymaya odaklanmış ve tarihsel deneyim sonucu oluşan dindarlığın, neticede kültürel bir kimlikten başka bir şey olmadığı tezini bir ölçüde güçlendirmiştir. Bu çalışmaların vardığı sonuçların teolojik ve felsefi doğrulukları, elbette kendi içinde tartışılabilir ve tartışılmalıdır. Hiçbir bilimsel ve teolojik tez, salt stratejik kaygulara indirgenmiş bir perpesktifle yanlılanmamalıdır. Öne sürülen tezlerin ve iddiaların bilgisel değerleri, yine bilgisel temelli değerlendirmelerle okunmalıdırlar. Keza genelde Sosyal Bilimler, özeldde ise teolojik çalışmalarda görülen yeni metodoloji arayışları, güçlü birer entelektüel yönelim ve samimiyetinden kuşku duyulmaması gereken çabalardır. Bizim burada altını

10 Sayyid, nihilizmi, sömürgeleştirilen ülkelerde yürütülen inançsızlaştırma programının bir sonucu olarak değerlendirir. S. Sayyid, *Fundamentalizm Korkusu Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*, çev. Eübekir Ceylan, Nuh Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2000, s.161.

çizmek istediğimiz önemli nokta, tarihsellik/tarihselcilik¹¹, rölativizm ve kuşkuculuk ilkeleri dolayımında yürütülen teolojik tartışmaların doğurduğu kültürel ve ideolojik sonuçlardır. Ve aydınlatıcı olması bakımından, şu soruyu her zaman sormak gerekiyor. Yapmakta olduğumuz tartışma, geliştirdiğimiz söylem ve vardığımız sonuçlar, hangi kapsamlı politikalara ve ne düzeyde hizmet etme potansiyeli içermekte?

Görünüşte özgürleşme iradesi olarak kendini kuran ancak, entelektüel baskı altına alan otoriter bir akademik bağlamın oluşma yolunda olduğu hissedilmektedir. Esas olarak, bilimsel etkinlikleri ve bilimsel argümanları, özellikle de sosyal bilimleri etkisi altına bilim dışı ve irrasyonel öğeler her zaman bulunmaktaydı. Bunlar, içinde bulunulan çağın egemen söylemine hizmet eden birer işleve sahiptirler. Batı dışı toplumları yeni bir bakışla tekrar nesneleştiren küreselleşmeci egemen söylemin de, entelektüel bu doğrultuda davranmaya zorladığı söylenebilir. Bir örnek olması bakımından, şiddet sorununun akademik çevrelerde nasıl alındığını düşünebiliriz. Burada şiddet, küreselleşmeci söylem tarafından *öteki*ne ait temel bir davranış ve hatta daha da kötüsü bir var oluş biçimi olarak gösterilir. *Öteki*, özü ve doğası gereği, kendi içinde ve dışarıda şiddeti sürekli olarak üretmektedir. Küreselleşmeci söylem, bu söylemsel düzende ince bir teknikle, kendini şiddet karşıtı olarak kurmaktadır. Entelektüel ve akademisyen, şiddetin *bu dünyadan* çok, *ötekinin arkaik dünyasına* ait bir olgu olduğunu *göstermekle* yükümlü kılınmış bulmaktadır.¹² Burada, dayatılan ve tahakküm altındakilere olabilecek en temel kötülükleri atfeden, Etik dışı bir savaşın gücü hissedilmektedir. Öteki olarak kurulan yerellerin hakikati, şiddet ve doğmatizme indirgenerek okunur. Medya organlarında defalarca gösterilen ve insanı dehşete düşüren bir şiddet sahnesinde, yerelin tüm içeriği, şiddet ve terör vurgusuyla tüketilir. Bu çok yönlü savaşın ilk çatışmasında şehit düşen, yerelin/yerlinin hakikati olmaktadır.

Teolojik dilin, özü itibarıyla niteleyici ve normatif olduğu, yani doğruyanlış, hak-batıl, sevap-günah vs. ayrımlarına zorunlu olarak başvurması gerçeği, rölativizmin konforfizmini uzun süre taşıyamayacağı, taşıması halinde ise teolojik niteliğini yitirerek bir sosyal bilime dönüşeceği unutulma-

11 Aydınlanmacı düşünürlerinden itibaren günümüze kadar, sosyal bilimlerde tartışılabilen en temel konu, insanların eylem ve ilişkilerini anlamanın gerçekte ne anlama geldiği ve ne demek olduğu konusudur. İnsanın doğası ve eylemlerinin niteliği, toplumun yapısı ve içsel işleyişi üzerine sorular sorulmuş ve farklı yaklaşım biçimleri ortaya çıkmıştır. Tarihselcilik de bu yaklaşımlardan biridir. Tarihselciliğin temel iddiası kısaca şöyle dile getirilebilir: Toplumsal varlık ve eylemlerin kimliği, bunların kendi tarihlerinde yatmaktadır. Dolayısıyla bu varlık ve eylemleri anlamak, bunları kendi kimliklerine kavuşturan tarihsel gelişimi anlamaya bağlıdır. Aslında tarihselcilik, son iki yüzyılda insan bilimine egemen olan diğer bir yaklaşım biçimi olan yasa bilimciliğe karşı gelişen bir tepkidir. Evrenselci, tipoloji çıkarmaya düşkün, sert kategorilere odaklanmış olan yasa bilimciliğe karşı tarihselcilik, tikelci, bireye odaklanmış ve konjonktürü gözetken bir perspektiftir. Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001, s.215.

12 Şiddet ve din (İslam) ilişkisini temellendiren popüler-ortodoks yaklaşımların eleştirel bir analizi için bkz. Hilmi Demir, 'Şiddeti Anlamada Engel Bir Söylem: Ortodoks Yöntem ve Hariclik Ruhu', *Dinî Araştırmalar*, Cilt V, Sayı 15, Ankara 2003, ss.65-88.

malıdır. Nitekim İlahiyat çevrelerinde, rölativizm ve kuşkuculukta ısrar etmenin, uzun vadede, kendi yönetsel maksadını aşarak, tahakküm altındakilere inançsızlık ve nihilizm aşlamak anlamına geleceğine ilişkin bir duyarlılık gelişmiş bulunmaktadır.¹³ Bu, sahip olduğumuz bilimsel birikimden ve iyi niyetlerimizden ilgisiz bir konudur. Kuşkuyu, teolojik araştırmalarda bir çözümleme yöntemi olarak kullanmak mümkün ve meşrudur. Bu haliyle kuşku, bir araç ve aletten başkası değildir. Ancak, kuşku kalıcı bir epistemik zemin olamaz. Çünkü hem Tanrı, hem meslekî etik ve hem de insanlar sizden *'bir şeyler'* söylemenizi beklemektedir. Dahası bu entelektüel ve ahlakî bir sorumluluk olarak kendini dayatmaktadır.

Bu bakımdan, kültürel ve teolojik var oluşu, bütün zenginliğini, bütün ortak tarihsel özelliklerini boşalttıktan sonra kuramsal olarak olumlamak sahici bir girişim olmayacaktır. Yaşanan var oluşun yerine ikame edilen kurgusal var oluş çağruları bir kaçıştan, bir kendini konumsuzlaştırma girişiminden öte bir anlam taşıyamayacaktır. Çünkü içinde yaşadığımız dünya, küreselleşme kavramıyla anlatılmak istenen dönüşümler olmasaydı bile, tek başına ne geleneksel Müslümanlık dindarlığının ve ne de kurgusal ve tarihsel deneyimin eleştirisi üzerine kurulan bir önerinin yaşantılanamayacağı bir dünyadır. İçinde yaşadığımız dünya, teolojik eksenli toplum mühendisliği projelerini de imkansız kılan bir yapıya sahiptir.¹⁴

Teolojik zeminlerde tartışılan önemli bir konu da Tanrı algısı sorunudur. Modernizm öncesi dönemde birbirinden farklı Tanrı algıları, belki aynı geniş teolojik zeminde büyük ve radikal bir kopuşa yol açmaksızın birlikte bulunabiliyorlardı. Çünkü bunları aynı potada uyumlulaştıran reel, tarihsel ve pratik merkezî bir dindarlık deneyimi her zaman vardı. Ancak günümüzde her alternatif Tanrı anlayışı, çok farklı dindarlık anlayışlarına ve yaşama modellerine meşruiyet sunmaktadır. Yani Tanrı'nın algılanışıyla ilgili teolojik farklılaşmaların, somut yaşambişimsel tekabülîyetleri bulunmaktadır.¹⁵ Buradaki

13 Düşünce dünyasında ve bilimsel metodolojide kuşkuculuk ve göreceliğin ilk kez ortaya çıkmasını, Modern öncesi eski iktidar biçiminin geçirdiği bunalıma bağlamak mümkündür. Eski iktidarların çözümlenmesine karşı oluşan ilk tepki, kesinliğin zayıflaması ve kuşkuculuğun ortaya çıkmasıydı. Bauman, kuşkuculuğu bir anlamda görecelikte de özdeşleştirerek, onun ilk amacının, içerdiği hakikat ve kesinlik algılarına ilişkin zihinsel değişime dikkat çeker. Bauman şöyle temellendirir: *'Kuşkuculuk(ya da bugün nitelendirildiği biçimiyle görecelik), hakikatle ya da yüce iyilik ve güzellik değerleriyle ilgili hiçbir görüşün, alternatif görüşlere olan üstünlüğünün inandırıcı biçimde öne sürülebilecek kadar bariz olarak rakip güçlerden üstün bir gücün desteğine sahip olmadığı bir dünyayı yansıtan zihin durumudur. Bugün böyle bir dünyada yaşıyoruz.'* Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular İle Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul 1996, s.104.

14 İlahiyat çevrelerinde zaman zaman gelişen otoriter teolojik söylem biçimlerinin bir değerlendirilmesi için bkz. Ali Bardakoğlu, 'İlahiyatçıların Din Söylemleri', *İslâmiyât*, Cilt IV, Sayı 4, Ankara 2001, ss.63-76. Kur'an İslâm'ı, Gerçek İslâm gibi kavramsallaştırmaların otoriter teolojik söylemler tarafından birer haklılaştırıcı ilke olarak kullandıklarını belirleyen Bardakoğlu, dinsel anlayışları ve anlatımları dışsal müdahaleler ve dayatmalarla yönlendirmenin yanlış hassasiyetleri tetikleyebileceği, bu nedenle her söylemin ve anlayışın kendini ifade etmesine izin verilmesinin ve böylece bilimsel bir gelenek için zorunlu olan sabrın gösterilmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Bardakoğlu, *agm*, s.70,76.

15 Kelamcıların, geleneksel ve modern Tanrı algıları üzerindeki analizleri sonuçta bir teolojik

krizi en yakından yaşayan kesim, özellikle İbrahimî dinlerin teologlarıdır. Çünkü öncelikle İbrahimî dinlerin anlattığı Tanrı'nın en belirgin özelliği, Onun yaratıcı olmasının yanında, emredici ve evrenin dışında ayrıca bir zatiyete sahip olmasıdır. Buna karşın yeni dinsel yönelimlerde içsel, gayr-ı şahsî, insana ve evrene içkin, iradesini yasa formuyla dışsallaştırmayan bir Tanrı algısı egemendir. Tanrı gibi olmayan bir Tanrı, bir ilkeye, bir yaşam enerjisine indirgenmiş bir 'Tanrı'anlayışı kendini göstermektedir. Böylesi bir Tanrı imgesi, dinsel gelenekleri bir anda boşlukta bırakacaktır. Zira İbrahimî dinlerde, bireysel ve kolektif eylem biçimleri; gören, yaşayan, duyan, bilen ve varlığa müdahale etme hakkını elinde tutan bir Tanrı inancı üzerinden anlamlandırılmaktaydı. Tanrı'nın gayr-ı şahsîleşmesi, eylem ile kutsallık nosyonu arasındaki ilişkinin bir açıdan gevşemesine, diğer açıdan da istismara açık ve denetim dışı bir dindarlık modelinin doğmasına yol açmaktadır. İnsan ile Tanrı arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair insanî arayışa bir yanıt olarak, Kur'an'ın sunduğu ve İslam geleneği tarafından da formüle edilen biçim önemlidir. Zira Müslüman geleneğinde kurulan Tanrı-insan ilişkisi modeli, hem aşkın ve hem de akletme ihtiyacının bir ürünü olarak şekillenmiştir.

Tanrı algısıyla ilgili tartışmalara katılan ve ilgili yaklaşımları analiz edip yorumlayan bir teolog, bilincinde olsun ya da olmasın, farklı ve yeni bir epistemik zemine kaymış bulunmaktadır. Allah ile insan arasında tasarlanan ilişkileri okuyan ve kendince bir teklif geliştiren bir teolog, getirdiği teklifin içeriği her ne olursa olsun, olaya *dışardan bakan* birisidir. Onunla konusu arasında, kolayca giderilemeyecek bir kopukluk oluşmuştur. Çünkü o, özü itibarıyla teslim olan değil, inşâ eden bir benlik içinden konuşmaktadır. Ötekiyle karşılaşmanın doğurduğu zorunluluklar burada da geçerlidir. Artık, Tanrı'ya, ona daha iyi bağlanmak için değil, ötekine anlatmak için tekrar düşünmek gerekmektedir. Bu, geleneksel dilden farklı bir dili ve farklı bir akıl yürütmeyi gündeme getirmektedir.

Metafizik sosyolojisi açısından düşündüğümüzde her teolojik sistemin, gerçeği düşünmenin yanında ona duygusal olarak sıkıca bağlı olduğunu, dağınık da olsa realiteyi yansıttığını¹⁶ öne sürmek mümkündür. İnsanın Tanrı'yla kurduğu ilişki, temelde Tanrı'nın bir tasavvuru aracılığıyla gerçekleşir. Ve insan olarak hiçbirimizin, kendi zamanımızın dili, kurumları, gelenekleri ve teolojileri dışında Tanrı'ya yönelme şansı ve imkanı bulunmamaktadır. Dolayısıyla değişmez, sabit, zaman üstü ve mutlak bir teoloji/kelamdan söz edilemez. Bu çerçevede, "*Tanrı'nın yüzünde daima tarihin yansıması*"¹⁷ bulunmaktadır. Zamanın ve mekanın, hakikate iştirak etmesi olarak da değer-

sistem analizine yönelmektedir. Bkz. İbrahim Coşkun, 'Dünyevî İslam'ın Pratiği Önünde Bir Engel: Despot/Otokrat Tanrı Tasavvuru', İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve 'Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi', G.Ü. Çorum İlahiyat Fak. Yay., Çorum 2003, ss.171-204. Ayrıca Eşarî Tanrı anlayışının insan edimlerinin temellendirilmesi açısından bir değerlendirilmesi için bkz. İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

16 Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, İstanbul 2000, s. 34.

17 Gusdorf, *a.g.e.*, s. 85.

lendirilebilecek olan bu kültürel etki, daha sonra vahyin anlaşılmasında ve teolojik sistemlerin oluşmasında da rol oynayacaktır. Bu diyalojik yapısından ötürü, Tanrı tasavvurunun, kültürün bir şifresi olduğu söylenebilir.¹⁸

Geleneksel anlamı ve yapısıyla Kelam, Tanrı merkezli bir düşünüş ve aklediş biçimidir. İnsan, bu düşünüş ve aklediş sistemlerinde daha çok, iman eden, ibadet eden, Tanrı karşısında sorumluluk sahibi olan ve dinsel/etik görevleri bulunan bir varlık olarak değerlendirilmiştir. İnsan ve toplumsal eylemle ilgili tüm değerlendirmelerin, ontolojik zeminde yapıldığı bu sistemde, doğal olarak ontolojik Teoloji hakim paradigmadır.¹⁹ Bu yapılanma biçimiyle alındığında Kelam, insanın ontolojik değerini ve toplumsal süreçlerin Kelam üzerindeki etkisini göz ardı etmiştir. Oysa Kelamın bir de insana bakan bir yüzü bulunmaktadır. Üstelik Kelamın bu beşerî boyutu onun gerçek kaynağıdır. Kelam kavramlarının ve ekollerinin oluşmasında ve içerik kazanmasında, bu beşerî faktörün etkisi büyüktür.

Hiç şüphesiz Tanrı tasavvuru, Tanrı'nın bizatihi kendisi değildir. Tanrı tasavvuru vahiyden öğrenilen bir şey olduğu kadar, aynı zamanda insan tarafından da kurgulanan bir şeydir. İnsan kendi özlemlerini, sorunlarını, amaçlarını ve korkularını, belki de bilincinde olamadığı bir yolla Tanrı tasavvuruna yansıtmaktadır. Şu halde Tanrı algısı, vahiy ile insansal olan arasında gerçekleşen ve ufukların kaynaşması olarak niteleyebileceğimiz bir içeriktir. O, tümüyle vahyin bir aynada yansımaları olmadığı gibi, ondan bağımsız da değildir. Kelam sistemleri, Tanrı tasavvurunu bir akaid ilkesi olarak tekrar insana sunmaktadırlar. Böylece Tanrı tasavvuru ile kültürler arasında diyalojik bir ilişki biçimi doğmaktadır. Kültür, belli bir oranda Tanrı tasavvuruna biçim vermekte ve ardında din bilginleri ve teolojik sistem kurucuları, Tanrı tasavvurunu bir iman ilkesi şeklinde ortaya koymaktadırlar. Neticede bir kültürel pratik olarak Kelam yapma edimi, insanı Allah'a olduğu kadar aynı zamanda bir açıdan yorumlanmış kültürel bir dünyaya da bağlamaktadır. *Akâid* sözcüğünün, bağ, düğüm anlamına gelen *akd* geldiğini hatırlayalım. Yani Kelam, sunduğu *akâid* sistematikle, insanı Allah'a ve kültüre bağlamaktadır. Bu temellendirme, *iman* bir kültürel eylem formu niteliğiyle yeniden düşünme-

18 Bir varlık olarak Tanrı'nın gerçek mahiyeti ne olursa olsun, insanın ona *iman etmesi* ve onu *bilmesi*, zamanla teolojik sistemler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu durumu ifade eden uygun bir kavramsallaştırma din/tedeyyün kavramsallaştırmasıdır. Din, temel olarak varlığını vahye dayandırır. Oysa tedeyyün, insanın vahiyle girdiği ilişkinin kültürel formlarını anlatır. Salt ve saf anlamıyla *din*, ilahî bir veri yani vahiy, *tedeyyün* de kültürdür. Bir teolojik sistemin odağında yer alan Tanrı imajı, aynı zamanda insanlar arası ilişkilerin de özünü oluşturan değerler odağıdır. Bu nedenle Tanrı fikrinin, kültürün bir şifresi olduğu söylenmiştir: '*Tanrı fikri kültürün şifresidir; fakat aynı zamanda o, insanın temel isteklerini karşılar. Kutsal, sempatinin ve bir arada yaşamanın güçlerini olduğu kadar, kavuşma ve düşmanlığın karanlık güçlerini harekete geçirir. Bilinçli ve akifleştirilmiş anlamlar, akla uygun derin amaçları devam ettirir.*' Gusdorf, a.g.e., s. 33.

19 Geleneksel Kelâmî söylemde, insanın eylemleri ve özgürlüğü konusu genel olarak Allah'ın yaratması ve kudreti bağlamında, ancak bir karşıtlık ilişkisi temelinde ele alınmıştır. Bilgi ve varlık kuramları ise, bu konuların temellendirildiği teorik bir çerçeveyi oluşturmuştur. Geleneksel Kelâm'ın bilgi, varlık anlayışı ile bunların insan eylemleri ve toplumsal değişim ile olan ilişkisi hakkında bkz. Nadim Macit, *Eylem Değişim İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Etüv Yay., Samsun 2000, ss. 66-93.

yi sağlamıştır. Geline bu aşama, hiç şüphesiz bir gelişmeyi anlatmaktadır. Geleneksel Kelam'ın tıkanma noktalarını açık seçik görebileceğimiz bir perspektifi de edinmek mümkün olabilmektedir.

Artık günümüzde, İslam Teolojisinin kadim sorunları kendi klasik bağlamlarında ele almak yerine, daha sorgulayıcı ve eleştirel bir yöntemle değerlendirilmektedir. Örneğin asırların konusu olan akıl ve nass ilişkisini, eski çözümsüzlüğüyle alarak, aynı argümanları yeniden canlandırmanın yetersizliği anlaşılmıştır. Zihin felsefesi alanındaki çalışmaların da katkısıyla, akıl konusunun soyut bir bağlamda değil, kültürel pratik bağlamda anlaşılabilirliği farkedilmiştir. Zira akıl, bedenden bağımsız bir yeti olmayıp, yine ondan uzak bir işleyişe de sahip değildir. Aklın mı yoksa nassın mı daha öncelikli olduğu sorusu, artık yanlış ve tuzak bir sorudur. Çünkü örneğin, aklın öncelikli olduğu varsayıldığında, sorun çözümlenmiş olmamaktadır. Zira ortada tek bir akıl bulunmamaktadır. Aksine, pek çok akletme biçiminden söz etmek gerekmektedir. Bu itibarla, verilen cevap akletme pratiğinin çoğulcu doğasını, henüz başlangıçta konu dışı bırakmaktadır.

Diğer yandan nassın önceliğini savunan selefi yaklaşımın göremediği şey, nassların ve selefın otoritesine sığınmanın, gerçekte kaçınılmaz biçimde yorumsal bir süreç olması realitesidir. Hangi nassın, hangi durumda ve ne şekilde gündeme getirilip-okunması, bir teslimiyet huzuru bahsetse de, kesinlikle bir akletme ve yorumlama edimidir. Teolog bunu keşfettiği andan itibaren, yaptığı işin, bir sosyo-kültürel ve politik potansiyel taşıdığı anlamış olmaktadır. Ve aslında giderek öyle bir noktaya geliyoruz ki, günümüzde ve tarihte insanların karşılaştıkları ve onlara acı veren temel şeyin, bilgi eksikliği değil, bir irade çürümesi olduğunu anlıyoruz. Gerçekten de, bilgi sorunu hakkında sahip olduğumuz malumât bize, yaşam için bilginin kendisi kadar ve hatta daha çok, onun gerisinde yatan, bilme iradesinin, yaşamı algılama tarzımızın ve kavrayış paradigmalarımızın temel belirleyici etken olduğunu söylemektedir. Nitekim, bilgi, bilim ve Felsefe üzerinde düşünen filozoflar ve düşünürler, bilgiyi, daha temel gördükleri güç, aşk, haz ve iman gibi çok da rasyonel olmayan bazı eğilimler ekseninde değerlendirmektedirler. Bilgi yalnızca öznenin tek taraflı bir başarısı görülemez. Aksine o, aşkın bir edimdir. Bilgi/bilme edimi, istemek, eylemek, umut etmek gibi bilincin gerçek dünyayla kurduğu ilişki türleri arasında yer almaktadır. Bilme, insanoğlunun diğer edimlerinin tepesinde oturan, en üstün ya da temel bir ilişki formu değildir. O, bilincin realiteyle kurduğu bağlantılardan yalnızca biridir. Bu nedenle, bilgi ilişkisi diğer ilişki biçimleriyle birlikte varlıksal bir çerçevede değerlendirilmelidir. Varlık ilişkisi niteliğinden dolayı bilme ediminin incelenmesi, Ontolojiye başvurmayı da zorunlu kılmaktadır.²⁰

Bilgi konusundaki bu yaklaşımın bizim açımızdan taşıdığı değer, bilgi sorununu çok boyutlu bir varlık ilişkisi şeklinde sorunsallaştırmasıdır. Bilme

20 Bilgi gerçekte, doğası gereği içinde yer aldığımız dünyada, yürüyeceğimiz yolları bulmamızın bir aracıdır. Bu, onun pratik amaca hizmet eden pragmatik yanındır. İşte bilgiye ontolojik bakış, bilginin yaşam ve tarihle olan bağlantısının yeniden kurulmasını, daha doğru bir deyişle, *zaten* var olan bu bağlantının görüldüğünü sağlamaktadır. Günümüz antropolojisi-

ilişkisi, varlıkla kurduğumuz en temel, en ayrıcalıklı, en sahici bir ilişki biçimi değildir. Deneyimlemek, sevmek, nefret etmek, umut beslemek gibi diğer ilişki biçimlerimiz arasında yer almaktadır. Üstelik bu bilme ilişkisi içinde, bilinen ile ilgili her şey *nihai* anlamında tüketilmiş olamaz/olmamaktadır. Bilinen nesne ile aramızda gerçekleşen bilme ilişkisi, süreç bakımından sonsuzdur. Her yeni ele alışı, her yeni bakışta, yeni bir doğruyu elde ederiz. Bu süreç böylece devam edip gider. Bu koyutlama, bilgi formlarından yükselen her türlü nihai ve hakikat iddialarını boşa çıkarmaktadır. Tözcü, evrenselci ve mutlakçı bir bilgi ile bundan kaynaklanan otoriter toplumsallık algısını yadsıyan bu felsefik temellendirme, aynı zamanda demokratik bir kavrayışa giden yolu da işaretlemektedir.²¹

Görüldüğü gibi, küreselleşme ekseninde gündeme gelen tartışmacı söylem, diyalog adı altında entelektüeli, kültürel nesnellikten arındırılmış bir simülasyon evreninde konuşmaya zorlamaktadır. Küresel ve yerel öğelerin olduklarından farklı gösterildikleri ve olduklarından farklı davranıyor göründükleri bu gösteride, kimlik duygusunun yok edildiği bir süreç yaşanmaktadır. Bu nedenle, küreselleşmenin yol açtığı varsayılan toplumsal ve düşünsel sorunları kültürel kimlik dosyası açmaksızın kavramak olanaksızdır. Küreselleşmeyi, toplumsal ve kültürel aklın bir parçası olarak gören ve onu normalize eden bir teolojik dili, gündelik popüler söylemin dışında bir yerlere konumlandırmak olanaksız görünüyor. İnsanların nihayet, ortak bir akla ulaştıkları ve böylece, yüce hakikatlerin daha rahat anlaşılabilceği bir iletişim ve duyarlılık ortamının oluştuğu tezini yüceltmek, dünyada gittikçe derinleşen eşitsiz güç ilişkilerini paranteze almakla mümkündür.²² Üstelik, küreselleşmede, ulaşılması gereken ortak bir idenin fırsatlarını okumak, küreselleşmenin *teolojik bir doğrulanması* olacaktır. Şu halde böyle bir dili, teolojik bir dil olarak değil, popüler bir dil niteliğiyle almak gerekecektir. Konformist ve güç ilişkilerini mistifiye eden bu dili kullanmayı reddettiğimi-

nin gösterdiği gelişmeler, bilgi kuramlarında görülen soyutlamalara da son vermeyi olanaklı hale getirmiştir. Böylece bilginin yaşamla ve Tarihle olan ve zamanla unutulmuş bulunan bağları, Antropolojinin katkılarıyla yeniden kurulabilecektir. Nicolai Hartmann, *Ontolojinin Işığında Bilgi*, çev. Harun Tepe, Türk Felsefe Kurumu, Ankara 1998, s.20, 53.

21 Bilgi kuramlarının temelinde yer alan ve insanı 'psikolojik ve tarihsel kimliğinden yalıtılmış' bir *akıl varlığı* olarak gören yaklaşımları eleştiren Dilthey'e göre, akıl sahibi olması, insanın total kimliğinin sadece belli bir yanındır ve bu yan, insanın total bütünlüğünden ayrı, tek başına, *arı* olarak duran bir şey niteliğinde düşünülemez. Dilthey de Hartmann'ın yaklaşımına katılırcasına aklın, insanın sahip olduğu güçlerin çeşitliliği içinde, bu güçlere kopmaz biçimde bağlı olan bir güç olduğu görüşünü dile getirmektedir. Öyle ki söz konusu bu güçler arasında insanın isteyen, hisseden, amaçlar koyan yanı, *akıl sahibi varlık olma* yanından da *önce* gelmektedir. Bu yüzden bilgi problemiği, her şeyden önce insanın bu total kimliği gözetilerek ele alınabilir. Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 67, 68.

22 Dil sorununu, entelektüelin günümüzdeki misyonu bağlamında ele alan Said, kendisi aracılığıyla zihinlerin adım adım taciz edildiği bir '*siyasal dil*' tartışmasını yapmaktadır. Said'e göre temel işlevi, '*yalanları doğru ve cinayetleri saygın göstermek*' olan bu siyasal dil, muhafazakarlardan anarşistlere kadar olan geniş bir kullanım alanı çerçevesinde, farklı kolektif biçimler alma eğilimi taşımaktadır. Edward Said, *Entelektüel-Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul 1995, s.39-40.

ze göre o zaman, bizlerden, küreselleşme ya da her hangi bir konu ekseninde düşünürken ve konuşurken, nasıl bir dil kullanmamızın beklendiğini sormamız zorunludur. Bu elbette sadece ve basit anlamda bir üslup sorunu değildir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan küreselleşme tartışmaları, kendini muhatap sayıp müzakereye katılan entelektüelleri de, kendini ilgisiz görüp içine kapananları da taraf olmaya ve bir söylemsel yapı içinde yer almaya zorlamaktadır. Bu taraflar kabaca, teoloğu da ilgilendirmektedirler. Temel soru ve sorun şudur: Teolog, neyin temsilcisidir? Geçmişin mi yoksa bugünün mü? Geleneksel teolojik sistemin mi? Küreselleşmeci söylemin mi? Bölgesel ve ulusal duyarlıkların mı? Yerel ya da küresel otoritelere itiraz eden sivilleşmeci iradenin mi? Ya da tüm bunları geçici ve olası/mümkün insanlık durumları ve kültürel-politik fiksiyonlar ilan edip, bireysel hakikat arayışını mı yüceltecektir?

Bizim yanıtımız bir ölçüde, son seçeneğin felsefi eleştirisi üzerine kurulu olacaktır. Hakikat arayışının, onu arayanı, içinde yaşadığı toplumuna ve kendi somut var oluşuna karşı yabancılaştırıcı bir etkiyi de içerdiğini unutmamak zorunludur. Bu nokta, hakikat olarak algıladığımız içeriğin ya da hakikat derken kast ettiğimiz şeyin doğasıyla yakından ilgilidir. Tarih-üstü, zaman ve mekan üstü, Etik ilkelerin ve toplumsal değerlerin ötesinde olanı fark etmek gibi, insanın ayağını yerden kesen çağrışımlar ve temalar söz konusudur. Tüm bunlar, kendini oluşturan tarihsel, kültürel ve geleneksel tanımlamalara ve değerlere karşı, kişiyi septik bir konuma sevketmesi ve böylece edinilen *septizmin* ebedileştirilmesi ihtimali her zaman vardır. Bu, akademik ve felsefi düşünüş yoluyla yabancılaşma deneyimidir. Böylesi bir yabancılaşma, önceki ideolojik ve kültürel yabancılaşma deneyimlerinden farklılaşmaktadır. Buradaki yabancılaşma, Geertz'in tanımıyla, deniz kıyısında ya da yabancı ülke sınırda değil, deride başlamaktadır.

İslam'da günümüz dinsel düşüncesinin bugün ulaştığı entelektüel ufuk için şu kavrayışın altı çizilmelidir: Hiçbir toplumsal ve politik düzenleme ve hiçbir kültürel yaşam formu, somut anlamda, doğrudan, birebir ve dogmatik olarak Allah'ın buyruğu olmadığı gibi, salt dinsel de sayılamazlar. Dinin, her türlü insansal deneyimi aşan bir kuramsallık anlamı saptanmaktadır. Tanrı ile evren, tanrı ile insan yaşamı arasındaki mesafenin ontolojik niteliği, Müslüman kültürü olarak adlandırdığımız tarihsel, zihinsel yapının göreliliğinin altını çizmektedir. Bu yaklaşımın metodolojik düzeydeki en çarpıcı karşılığı; gerek bilgi ile ilgili konuların ve gerekse Tanrı ile insan arasındaki geleneksel ve güncel konuların ontolojik değil, birer epistemolojik sorun olarak görül-meye başlanmasıdır.

Teolojik, Etik ve kültürel yapı ve değerlerin tarihsel ve yorumsal olduklarını fark etmek, onları bir anda geçersizleştirmez. Bir arada yaşama isteğinden doğmuş tüm yapılar ve değerler gibi, uzak ve yakın geleneğimizden gelen, tarihsel ve toplumsal öğelerimiz de hiç şüphesiz değerlidirler. Onlar mutlak olmadıkları gibi, birer hiç de değillerdir. Mümkün bir evrende, toplumsal

ve kültürel anlamda mümkün bir dinsel ve ahlakî yaşayışın çabasını vermek, Müslüman teologun başlıca görevi gibi görünüyor. Mutlak olanı hissedip, mümkün olana odaklanmak; küresel düşünüp, yerel davranmak bunu formüle eden uygun bir yaklaşımdır. Biz insanlar, tarihsel ve toplumsal varlıklarız. Kendimizi sürekli biçimde dinsel olarak yapılandırılmış kültürel bir evren içinde buluruz, tanırız ve tanımlarız. Ancak benliğimizin derinliklerinde bir yerlerde tarih, toplum ve kültürler üstü, aşkın bir çağrının sesini ve çekim gücünü hissederiz. İşte İslam'ın mesajı, bir başka söylem tarafından sağlanamamış ve sağlanamayacak olan şeyi içermektedir. Sonuçta, bize üflenen şey her neyse, onun sesine kulak vermek ve bu dünyanın yasalarında eksik olan Etik gündemi canlı tutmak gerekmektedir.